

SAFAHÂT'TA BAZI İNSAN TİPLERİ

Ars. Gör. Yavuz DEMİR*

Daha ziyâde kurguya dayalı edebî eserler -roman, hikâye, tiyatro- için söz konusu olan "tip" kavramı, basit karakterli, sabit kişiler anlamını taşır. Yani, hemen her insanda mevcut olabilecek özellikleri bünyesinde bulundurabilen, ya da bir eserde belirgin bir özelliği ile sivri kişi demektir. Bu noktada karmaşık (Complex) bir yapıya sahip olan roman veya hikâyede konuların etrafında geliştiği kişi olan karakterlerle aralarında büyük farklar mevcuttur. Tip, bir edebî terim olarak: "Roman, hikâye ve tiyatro türlerinde bir özelliği bütün yönlerini örtecek kadar keskin olan kahraman."⁽¹⁾; sözlük manası itibariyle de: "Aynı cinsten bütün varlıkların ya da nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek."⁽²⁾ demektir.

Her devir kendi insan tipini de beraberinde getirir. Bugün Türk milletinin gelişim çizgisini kısaca gözden geçirecek olursak, içinde bulunduğumuz medeniyet daireleri gereğince bazı tiplerin belirdiğini görebiliriz. Bu tipler, sosyal, siyasî ve ekonomik şartların bir zorlaması sonucunda ortaya çıkar. Daha ilk zamanlarda "Atlı göçebe medeniyet" yaşayan Türkler, bu yaşayış tarzının gerektirdiği insan tipini de bünyesinde bulundurmıştır. Özellikle dış yapı bakımından güçlü olmayı gerektiren; insan ve tabiatla fizikî mücadeleyi hedef alan bu insan tipini "alp tipi" içerisinde değerlendirmekteyiz. Daha sonra geçilen yerleşik hayat ve seçilen din, insanın mücadelesinin yönünü de değiştirir. Alp tipinin hareket dolu insanının yerini mücadelesi içe dönük, bağlı bulunduğu toprak gibi olan "veli tipi" alır. Bu iki tip arasında belirgin farklılıklar mevcuttur: "Hayvancı toplumun ideal kahramanı olan "alp tipi" ile ekincilikle uğraşan toplumun yarattığı "veli tipi" arasında her bakımdan büyük fark vardır. Alp tipinin

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fak. Türk Dili ve Edb. Böl.

(1) Dr. L. Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İst. 1976, s. 250

(2) *Türkçe Sözlük*, TDK, Ank. 1979, s. 793.

şahsiyetine "hareket", veli tipinin şahsiyetine ise "manevî güç" hakimdir. Bunların birincisi dışa dönük, ikincisi ise içe dönüktür."⁽³⁾

Geçirdiğimiz bu iki medeniyet dairesi yanında, yüzelli yıldan beri benimsemeye çalıştığımız Batı medeniyeti de bizde yeni bazı insan tiplerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Yalnız dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki, bu tarihten itibaren, meydana getirilen edebî eserlerde de gördüğümüz gibi, insanımız olumlu mânâda ideal olan tipi arama gayreti içerisinde. Zira, bu yeni şekilleniş sırasında toplumda arzu edilen insan tipine rastlamak mümkün değildir. Daha ziyâde görülen tipler olumsuz özellikleri ile ortaya çıkarlar. İlk iki medeniyet dairesinde çizilen insan tipleri olumlu iken, Tanzimat'tan sonra beliren tipler ise genelde olumsuzdur; bunlar kişiliksiz, siliik, yabancı hüviyetine bürünmeye çalışan yerli tiplerdir. Karşımıza çıkan bu tipi "Batılı insan" tipi olarak isimlendiriyoruz. Bu tipin şahsiyetine "değişkenlik" hâkimdir. Bu medeniyet değişiminin kişi üzerindeki olumsuz tesirinin en güzel örneğini Y. Kadri'nin Kiralık Konak'ındaki şu tesbitlerinde bulabiliriz: "O kadar necâbet ve selâsetle başlayan o büyük Tanzimat cereyanı, döne dolaşa, nihayet İstanbul'un ortasına Seniha gibi bir kadınla, Faik Bey gibi bir erkek örneğini bırakıp geçmişti. Türk dehasının yaptığı bu son medeniyet tecrübesi de gelmiş ve gelecek nesillere acı bir imtihan olmaktan başka bir şeye yaramamıştı."⁽⁴⁾

Bu insan tipinin olumsuzlukları ihtiva etmesinin başlıca sebebi, Batı ve Doğu arasında kalmış olmasıdır. Yaşadığı bu dualizm, onu bunalıma ve neticesinde olumsuz davranışlara itmştir. Bu insan tiplerinin en güzel örneklerini meydana getirilen edebî eserlerimizde görebiliriz. İntibâh, Araba Sevdası, Felatun Bey ve Rakım Efendi vb. gibi romanlar daha sonra gittikçe gelişecek olan bir dizinin ilk örnekleridir: "A. Mithat Efendi'nin Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında, Cumhuriyet devrine kadar çeşitli şekillerde tasvir edilen iki zıt tip sahneye çıkar. Bunlardan birincisi Felatun Bey sathî Batı taklitçisi, alafranga tipini, ötekisi ise, dürüst, namuslu, çalışkan insan tipini temsil eder."⁽⁵⁾

Meşrutiyet devri sosyal ve siyasî hadiselerin oldukça sık değiştiği bir dönemdir. Bu devirde de yeni insan tipinin arayışı gittikçe artan bir şekilde devam eder. Meşrutiyet devrinde aranan insan tipi, meydana gelen yapı değişikliklerini de kavrayabilecek, toplumu peşinden götürebile-

(3) Prof. Dr. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, Tip Tahlilleri*, İst. 1985, s. 5.

(4) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İst. 1979, s. 183.

(5) Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, s. 6.

cek mânâda olumlu insandır. Bu devir insanının arayışını Atatürk isimli monografisinde Y. Kadri şöyle tesbit eder : "Bizim ilk gençlik yıllarımız bir millî kahramana hasretle geçti. Biz; -şimdi ellisine varanlar, elliden ötekiler- gözlerimizi dünyaya bir bozgun havası içinde açtık."⁽⁶⁾

Bu devirde eserler veren M. Âkif Ersoy, sanat anlayışına da uygun olarak Safahât'ta yeni insan tipleri üzerinde durur. Sözlük mânâsı itibariyle bölümler demek olan Safahât'ta, hayattan ve insanlardan pek çok bölüm ve örnek bulabilmemiz mümkündür. Safahat'ta iki unsurun ağırlık kazandığını görmekteyiz, "müşahade" ve "düşünce". M. Âkif'in tiplerinin son derece canlı olmasının bir sebebi de bu iki unsuru çok iyi kullanabilmesidir. Zira tipler sanatçıda, hayaller, müşahade ve düşünce sonucunda ortaya çıkar.⁽⁷⁾ Âkif ile Sadi arasındaki ilişkileri inceleyen Tunca Kortantamer, Safahât'taki insan tiplerinin Sadi'nin eserlerinde çizilenlerden daha canlı ve derinlik taşıyan kişiler olduğunu tesbit eder : "... İnsanlar olayların, problemlerin içerisinde çaresizlikleri, hataları, sevapları, güçlü veya güçsüz yanlarıyla sadece fikir ifâde edebilsin diye değil, kendileri olarak da vardırırlar... Bir başka deyişle Âkif'in tipleri küçük hikâye tiplerinden de öte, bir sahne eserinin tiplerini andırırlar."⁽⁸⁾ Mehmet Âkif Safahât'ta bu derece canlı olarak çizdiği tipleri iyi ve kötünün mukayesesini olarak karşımıza çıkarır : "Mehmet Âkif şiirlerinde zıt kuvvetleri çatıştırmasını çok iyi bilir."⁽⁹⁾ Onun şiirlerinde mukayese edilen tipler sayesinde memleketi ve İslâmîyeti kurtaracak yeni tipler iyice belirginleşir.

Mehmet Âkif'in sanatının bir özelliği de meseleleri ortada bırakmayı-şıdır. O, eserlerinde halkın buhranlarına çare ararken önce tesbit yapar, sebepleri sıralar, daha sonra ise çareyi ortaya koyar. Yeni insan tipinin aranmasında da takip edilen yol aynıdır. Olumlu tiplere, olumsuz tipler sergilendikten sonra ulaşılır. Kitabında müstakil bir bölüm halinde bulunan Âsım'a gelinceye kadar karşımıza bir çok olumsuz tip çıkar. Biz bu incelememizde bazı sivrilen olumlu ve olumsuz insan tiplerini tesbit etmekle yetindik. Tabii ki, buradaki tip kavramına roman veya hikâye formu içerisinde yaklaşmadığı göz önünde tutulmalıdır. Bu tipler gözden geçirildiğinde, Mehmet Âkif'in düşünce dünyasına, insan anlayışına varabilmemiz mümkün olabilmektedir.

(6) Y. Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk, İst., 1981, s. 17.

(7) Mehmet Kaplan, a.g.e., s. 462.

(8) Doç. Dr. Tunca Kortantamer, "Mehmet Âkif ile Sadi Arasında Muhteva ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi", Ölümünün 50. Yılında M. Âkif Ersoy, Marmara Üniv. Yay. İst., 1986, s. 111.

(9) Mehmet Kaplan, "Asım ve Çanakkale Şehitleri", Türk Edebiyatı Dergisi, Mart 1982, s. 27.

Bîgâne, sorumsuz, vurdumduymaz tipler :

Bunlar kendi çıkarlarını düşünmekten öteye bir şey yapmayan insanlardır. Safahât'ta bu tip insanlara bolca rastlanır. Bu insanlar, cemiyetin çekirdeğini meydana getiren "aile" bilincine ulaşmamış, onu korumayan, memleketi ve milleti için hiç bir şey yapmayan insanlardır. Aşağıdaki şiirinde, aynı zamanda tenkît ettiği bir yer olan meyhaneyi gezerken, buralarda ailesini, çocuğunu düşünmeyen sorumsuz insanlara Âkif'in hidayetle söylendiğini görüyoruz :

"Ayol nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sade;
Sakin düşünme çocukları aceb ne yer evde?
Evet, sen el kapısında sülûn işin yoksa!
Getir bu sarhoşa yutsun, getir paran çoksa!"⁽¹⁰⁾

M. Âkif'e göre memleketin meselelerinin en büyük sebebi, sahipsizliğidir. M. Âkif bizi, "Fatih Köprüsünde" adlı kitabında İstanbul'da eski Osmanlı mimarisi ile dolu sokaklarda dolaştırırken, bugün artık bir harabe haline gelmiş ve kendisine sahip çıkılmayan güzide eserleri gösterir. Bu maddî kültürüne sahip çıkmayan millet moral değerlerini ayakta tutmaya muvaffak olamayacaktır. Zira eşyaya bakış o insanın ruhî yapısını da göstermesi bakımından önemlidir. Bu gösterilen yerlerin hepsi birer ilim ve irfan yuvası iken, bugün, bîgâne insanlar yüzünden birer "çalışma enkazı" haline gelmiştir :

"Şu gördüğün kocaman kitle yok mu? Dar-üt-tıp

...
Birer tabîb-ı fûnûn-âşinâ çıkar, eski
Müderresînimizin en güzide efrâdı
Yazık, o nesl-i kerîmin vefâsız evlâdı,
Bırakmış öylece, hiç bakmamış müesseseye!
Neler görür neler insan girince medreseye!
Dolaşmak isteyerek daldığım olur ba'zı:
Adım başına asırlarca sa'yin enkaazı."

(246 - 247)

İnsan kendisi için var olan herşeye sahip çıkmak zorundadır. M. Âkif'in anlayışına göre, çalışkan, dürüst ve ilgili insan memleketini seven insandır. Bunun yanında vurdumduymaz insan bütün olumsuzlukların kaynağıdır :

(10) M. Âkif Ersoy, Safahât, 14. Baskı, İst. 1981, s. 41. (Yazıda geçen metinler eser in bu baskısından alınmıştır.)

"Dediler yokluyalım şimdi âvâmın da biraz,
Nedir efkârı dedim. Hey gidi vurdum duymaz!
Öyle dalgın ki, meger sûrunu İsrâfil'in,
İşitip yattığı yerden azıcık silkinsin!

...

Bir mezarlık gibi, her nâsiye bir renk-i mezâr!
Duymamış kaygı denen duyguyu vicdanında"

(164)

M. Âkif, memleketin içindeki durumun, onun veya bunun telkini ile değil, ilim ile düzeltilebileceğini belirterek, herşeye akıl yoluyla yaklaşılması gerektiğini ifade eder. Fakat düşüncesiz, bigâne aydın bu gerçeğin farkında değildir. O halkından uzak, fildişi kulesinde olayları seyretmektedir. Âkif, ilmini ve aklını millet yolunda kullanacak insan ister :

"Milletin, memleketin böyle sefil olmasına,
Bir sebep varsa, havassın geriden bakmasıdır."

(173)

Vazifeşinas insan :

M. Âkif'in yürekten bağlı olduğu disiplinlerden biri de "çalışmak"tır. Ona göre çalışmak herkesin üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmesidir. Memleketin ilerlemesi için sadece birkaç kişinin değil, bütün fertlerin çaba göstermesi gerektiğine inanan Âkif'in Safahât'ta en çok takdir ettiği insanların başında vazifeşinas tipler gelir. Vazife ancak imân, edeb, liyâkat ve vicdan unsurlarının bir arada bulunmasıyla gerçekleşir. Âkif, öğretmeni tasvir ederken bu unsurları sıralar :

"Muallimim" diyen olmak gerektir imânlı,
Edebli, sonra liyâkatlı, sonra vicdanlı,"

(281)

Vazifeye karşı "bigâne" bir tutum takınmayı M. Âkif, bir belâ olarak kabul eder. Çalışma, görev anlayışı kaybolunca millet ve memleket için en kötü günlerin gelmesi gayet tabiidir. Kastamonu'da yaptığı vaazlar sırasında da bu konuya temas ederek, müslüman Türk insanının içine düştüğü bu cehaletten kurtulması için neye, nasıl inanması gerektiğini Âkif şöyle belirtir : "Evvelâ azimle, sonra tevekkülle memur olan müslümanlar için yeis dediğimiz o mühlik âfete kapılmak, maazallah hem dinin, hem dünyanın elden gitmesine bâdi olur ki, böyle bir âkıbete hüsrân-ı mübîn derler."⁽¹¹⁾ Aşağıdaki mısralarında M. Âkif memleketi "hüsrân-ı mübîn"-den kurtaracakların vazifeşinas insanlar olduğunu ifade eder :

(11) Mehmet Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman, Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Mustafa Kemal I, İst. 1981, s. 450.

"Emin olun, bizi me'yûs eden felâketler;
Vazife hissine bigânelik belâsı bütün;
Küçük, büyük "ne vazifem" desin de iş yürütün!
O halde geldi ki millet vazifeszizlikten:
Vazife hissi de kâfi değil, bugün cidden."

(278)

Guruflu insan :

M. Âkif geleceğe yeni bir gözle bakar; bu bakıştaki ümit geçmişteki muzaffer günlerden kaynaklanmaktadır. O, mazisi temiz ve şanlı maceralarla dolu bir milletin evladı olduğunu asla unutmaz ve unutturmak istemez. İçine düşülen durum karşısında kendisini ayaklar altında dolaştıran gurursuz insanlara hiddetle söylenir; o yeni insanda Türk'ün çelik kuvvetler karşısında eğilmez gururunu arar :

"Donanma, ordu yürürken muzafferen ileri,
Üzengi öpmeğe hâsretti Garb'ın elçileri;
O ihtişamı elinden niçin bıraktın da,
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?"

(267)

Zalim insan :

"Köse İmâm" şiirinde M. Âkif karşımıza, karısını döven zalim bir koca tipiyle çıkar. Aile müessesesine önem veren Âkif, kadın-erkek arasındaki münasebetin iyi korunmasını ister. Zira bozuk bir aile düzeni içerisinde yetişecek olan çocuk da milleti ve memleketi için faydalı olamayacaktır. Vatanın ferdâsı olan çocukların sıcak ve müşfik bir aile ortamı içerisinde yetişmeleri gerekir. Ailenin millet hayatındaki önemini bilen Ziyâ Gökalp, 1920 yılında sürgünde bulunduğu Polverista'dan kızı Seniha'ya şunları yazar : "Aile cemiyetlerin en küçüğü, fakat en canlısıdır. Aile cemiyeti millî cemiyetin temelidir. Aile ne kadar kuvvetli olursa millet de o kadar kudretli olur... İyi aileden de iyi bir millet doğar."⁽¹²⁾ Ziyâ Gökalp gibi ailenin önemini bilen M. Âkif, karısını döven zalim, acımasız kocayı şiddetle tenkit eder. M. Âkif kadının korunmasını ister, İslâmiyete göre de kadın korunmaya muhtaç bir varlıktır. Boşanmaya da karşı olan Âkif aile müessesesinin yaşatılması gerektiğini savunur :

(12) F.A. Tansel, Ziyâ Gökalp Külliyyati, I, Limni ve Malta Mektupları, Ank. 1965, s. 415.

"— Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm h p ŐiŐti;
Karşı koysaydım eğer mutlak iÇim bitmiŐti.
Ağladım, "merhamet, ey, yapma!.." dedim. Kim dinler.
BoŐamakmıŐ beni d nden beri efkârı meger."

(127)

M. Âkif toplumun adaleti terkedip, zulme yönelmesini bir bataklığa saplanmak gibi tasavvur eder :

"Oyle saplandık ki levsiiyata: hâlâ çıkmadık!
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldirmamak."

(320)

Dindar, imanlı, mütevekkil insan :

Safahât'ta üzerinde en çok durulan konulardan biri de tevekküldür. M. Âkif, İslâmiyeti yeni bir gözle değerlendirmek kanaatini taşır. O, İslâmiyeti Őekil veren, kuran bir din olarak görür. Yanlış değerlendirilen İslâmiyet karşısında  kif için yeniden düŐünmek bir zaruret halini almıŐtır: "M. Âkif'in arzuladığı Őeylerden birisi, İslâmiyeti temel kıymetleri ile yeniden ortaya koymaktır."⁽¹³⁾ M. Âkif, İslâmiyetin getirdiği gerçek mânâda tevekkül anlayışına sahip mütevekkil insan ister. Memleketin içine düştüğü çıkmazların baş sebeplerinden biri olarak da bu yanlış manada anlaŐılan tevekkülü gösterir :

"Bırak çalışmayı emret oturduğun yerden,
Yorulma oyle ya, Mevl  ecir-i h sın iken

...

Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu c r'ete... Ha?"

(268)

İman etmek, insanın yürekte, bütün benliğiyle bağlanması demektir. Eğer bir insanın yüreğinde iman yok ise, o insan her kötülüğü yapabilir. M. Âkif'in çizdiği insan tipinin en gelirdin özelliği imanlı biri olmasıdır. M. Âkif, iman meselesini İstikl l MarŐı'mızda da karşımıza çıkarır. Mill  mücadeleyi kazanan, her türlü maddî imk nsızlıklara rağmen imanlı Türk insanıdır :

"Garbın  f kını sarmıŐsa  elik zırlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var."

(13) Mehmet Kaplan, "Asım ve Çanakkale Şehitleri", Türk Ed. Dergisi, s. 27.

İmanın maddeye üstünlüğünü Ziyâ Gökalp, Türkçülüğün Esasları isimli eserinde şöyle belirtir: "İki ordu ve iki millet birbirleriyle savaşırken, birisinin galip, diğerinin mağlup olması neticesini veren en başlıca âmil-ler, iki tarafın felsefeleridir."⁽¹⁴⁾ Aşağıdaki mısralarında Âkif bu imanı bir cevher gibi görür :

"Lâkin bu sefilân-ı beşerden kimin var
Kalbimde her ümmid ki encüm gibi parlar :
İmandır o cevher ki ilâhi ne büyüktür...
İmansız olan paslı yürek sinede yükür."

(21)

Cahil insan :

M. Âkif, İslâmiyetin aslında anlaşıldığı gibi bir mânâ taşımadığı görüşünü savunur. Yani, İslâmiyet, her türlü ilmî düşünceye açıktır demek ister. Bütün bunlara rağmen onu anlamayarak, halka da yanlış aktarılmasına sebep olan cahil insanlar M. Âkif'in baş düşmanlarıdır :

"Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden
Çekecek memleketin hâli ne olmaz? Düşünün!"

(368)

Azimli, çalışkan insan :

M. Âkif'in en çok değer verdiği kavramlardan biri de "azim"dir. Bu ve buna benzer kelimeler Safahât'ta oldukça çok tekrar edilir. M. Âkif'in bunu yapmasının bir sebebi vardır; zira onun karşısında iki gerçek durmaktadır: Birisi geniş bir coğrafî sahaya yayılmış; sanatı ve kültürü ile toplumları etkilemiş koca bir millet ve tarihi; diğeri ise, aynı milletin çöküntüsünün feryadı. Âkif'e göre bu iki gerçeğin ortaya çıkmasının bir tek sebebi vardır : İslâmiyet... Birincisinde o ve emirleri yerli yerinde uygulandığı için yükselmiş, ikincisinde ise emirler ve davranışlar değiştiği için imparatorluk çökmeye başlamıştır. M. Âkif bunu Kastamonu Nasrullah camiiindeki bir mevzisinde şöyle tesbit eder : "Biz müslümanlar bin tarihinden itibaren çalışmayı bıraktık, atalete, sefahate, ahlâksızlığa döküldük."⁽¹⁵⁾ İşte bu sebeple Türk insanının beyninde uğuldaması için azim ve çalışmak kelimeleri, Âkif tarafından sık sık tekrar edilir.

(14) Ziyâ Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İst. 1976, s. 381.

(15) M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, A. Uçman, N. Birinci, a.g.e., s. 367.

Azim kelimesini yine Âkif aynı mevizede şöyle tarif eder : "Azim ne demektir? Azim bir işi başa çıkarabilmek için canla başla sarılmaya karar vermek demektir." (16)

Azim sahibi insan için uzak yakın diye bir ifade yoktur. O sadece varacağı hedefi, her ne güçlülükle karşılaşırsa karşılaşsın, gerçekleştirmeyi başarabilecek insandır :

"Varmak istersen -diyor Sa'di- eğer bir maksada,
Tuttuğun yollar tükenmekten muarrâ olsa da;
Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın!
Merd-i sahib-azim için neymiş uzak, neymiş yakın?"

(29)

Azim, M. Âkif'in aradığı yeni insan tipinin en bariz vasıflarındandır. Onun tesbitine göre, memleketin bu kötü halinin önemli sebeplerinden biri de azmini kaybetmiş insanların türemiş olmasıdır. Âkif, bu tarzda yavaşayan insanı en alçak ölüme mahkum biri olarak görür :

"Âtiyi karanlık göstererek azmi bırakmak
Alçak bir ölüm varsa, eminim budur ancak"

(210)

M. Âkif şiiriyle İslâmiyeti, temel espirileri açısından, yeniden yansıtmaya çalışır. İslâmiyet bir âhiret dini değil, hayat dinidir. İslâmiyet yeneden düşünmemeyi, düşüncesizliği reddeder. Kur'an sadece mezarlıklarda okunsun diye inmemiştir. Bu gerçekleri bilen Âkif, azim ve sebatın dinin temel gerçeği olduğuna işaret eder :

Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dini;
O yerin gökten inen dini, hayatın dini? (410)

Çalışkan insan M. Âkif'e göre memleketin ve milletin terakkisine katkıda bulunacaktır. Âkif özellikle Seyfi Baba isimli şiirinde, her türlü olumsuzluğa rağmen kendi alın teriyle ekmek parasını kazanmak isteyen bir insanı karşımıza çıkarır :

İhtiyarlık mı nedir, şaşkınım oğlum bu sene,
Hadî aktarmıyayım... Kim getirir ekmeğimi?
Oturup kör gibi, nâmerde el açmak iyi mi?
Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası :
Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası.

(71)

Aydın, bilgili insan :

(16) A.g.e., s. 451.

M. Âkif'e göre her türlü kötülük, karanlıkların en kötüsü olan, ferdi ve toplumu felâkete sürükleyen "cehâlet" ile başlar. Bütün Safahât boyunca M. Âkif bu amansız düşman ile savaşıyor. Aşağıdaki mısralarda arzu edilen insan ve mücadele edilecek düşman gösterilir :

Öyleyse "cehâlet" denilen yüz karasından
Kurtılmaya azmeteli baştan başa millet

(217)

Ahlâklı, faziletli, marifetli insan :

Bir insanı davranış ve anlayış olarak mükemmele ulaştıracak olan, zihnini ve kalbini aynı noktada birleştirerek memlekete ve millete hizmet ettirecek olan bu niteliklerdir. M. Âkif, fazilet ile Z. Gökalp'in söylediği harsı kasteder, marifet ise medeniyettir: "Medeniyet usulle yapılan ve taklit vasıtasıyla bir millettten diğer millete geçen mefhumların ve tekniklerin toplamıdır. Hars ise hem usulle yapılmayan, hem de taklitle başka milletlerden alınmayan duygulardır."⁽¹⁷⁾ Yüreğini manevî duygularla -moral değerlerle- doldurmuş, aklını ilmin ve tekniğin ışığı ile nurlandırmış insan, aranan tiptir. M. Âkif, bu iki unsuru bir milletin ikbali için iki büyük kudret olarak değerlendirir :

Çünkü milletlerin ikbâli için evlâdım,
Ma'rifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.

(442)

Bunun nasıl olacağını da Âkif aşağıdaki mısralarında gayet güzel açıklar. Önce bilgi ile kalkınacak olan millet; fazilet hissi ile bunları koruyacak ve sağlamlaştıracaktır :

Ma'rifet ilkin ahaliye saadet verecek
Bütün esbabı taşır; sonra fazilet gelerek

(442)

M. Âkif, her türlü felâketin sebebini ahlâki değerlerin yitirilmiş olmasına bağlar. Bunu ortadan kaldırmanın yolu da ahlâki yükseltmektir. Zira Âkif, bilmektedir ki, ahlâk ile bir millet yükselir ve alçalır. Türk milleti tarih boyunca ahlâki ile dikkatleri çekmiştir: "Türk tarihi baştan başa, ahlâki faziletlerin meşheridir."⁽¹⁸⁾

Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mükemmeli :
Bir halas imkânı var: ahlâkımız yükselmeli,
Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız
Çünkü hem dünya gider, hem din eğer yapmazsanız.

(320)

(17) Ziyâ Gökalp, a.g.e., s. 29.

(18) A.g.e., s. 144.

Tembel insan :

Safahât'ta olumlu tipler yanında olumsuz tipler de çizilir. Özellikle olumsuz tipleri ve davranışları anlatırken Âkif'in üslubunun daha da sertleştiğini görürüz. İstihza ve kükreme onun mısralarında bir araya gelir. M. Âkif, alını terleyen, nasibini arayan insanlar ister. Zira, insan herşeyi yapma kudretine sahip olarak yaratılmıştır. Bu gerçeğe rağmen tembelce yaşayan insana Âkif olanca gücüyle seslenir :

"Leyse lil - insan - illâ ma sea"* derken Hudâ
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha
(30)

Birinci zümreyi teşkil eden zavallı avam,
Bıraksalar edecek tatlı uykusuna devam
Bugün nasibini yerleştirdince kursağına;
Yarın nedir? Onu bilmez, yatar dönüp sağına.
(286)

Merhametli insan :

M. Âkif'in şiirleri burcu burcu sevgi kokar. O, inandığı dinin ve mensubu olduğu milletin paralellik teşkil eden bu düşüncesini kendi şiirlerinde en güzel şekilde aksettirir. Âkif, merhamet etme duygusu körelmiş insanların meydana getirdiği toplumun ayakta duramayacağına inanır. Köse İmam şiirinde acıdığı insanları üç grupta toplar : Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar. Safahât'ı incelediğimizde en duygulu mısraların bu kişiler üzerine yazılan şiirlerde bulunduğunu görebiliriz. Seyfi Baba, Küfe, Hasta, Bayram bunlardan sadece birkaçıdır. Dikkat edilecek olursa bunların üçü de kendi haklarını savunmaktan aciz gruplardır :

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler, bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan?
(130)

Onun bu şiirlerinde merhamet duygusu yüreğinde parlayan bir nur gibi duran bir insan tipi çıkar karşımıza. Darda kalmışlar, yetimler, hastalar o insanın yüreğini yaralar. Böylece Âkif toplumda meydana gelecek egoizmi de önlemiş olur. O şiirleriyle duyar ve duyurur. Gözlemci bir

(*) İnsan ancak elde etmeğe çalıştığı şeyi bulur.

sanatkar anlayışı ile olayların içerisinde bulunan Âkif, kocası sebepsiz yere tutuklanan zavallı bir kadına yardım edememenin ızdırabını çeker :

Ağlasın inlesin de bir mazlûm,
Olayım seyre sade ben mahkûm.
(91)

Vatansever insan :

M. Âkif, dinî kadar milletine de bağlı, millî değerlerine sahip çıkan bir insandır. Onun memleketin içine düştüğü sıkıntılara çare ararken sarıldığı büyük kaynaklardan biri de milliyet duygusudur. O, kendine has değerlere sahip çıkmak ister, bu aşamada çizdiği insan vatansever insan tipini temsil eder. Memleketin içinde görülmeye başlayan tefrika M. Âkif'i oldukça üzer; heyecan ve ızdırıp içerisinde, insanları yalvarırcasına birlik ve beraberliğe çağırır :

Etmeyin!... Memleketin hali fenalaştı gelin!
(180)

M. Âkif, Türk milletini İslâmın koruyucusu ve geliştiricisi olarak gördüğünden vatanın elden gitmesi karşısında üzülür :

Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu
Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu
Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer-i mübîn
(183)

O, milleti ile gurur duyan bir insandır. Damarlarında bu coşkunluğu duyan insanların çoğalmasını ister. M. Âkif'in özellikle milliyetçiliğinin bulunmadığını söylemek, ona karşı büyük bir haksızlık olur. Zira aşağıdaki mısralar onun milliyetçiliğinin ölçüsünü gösterebilecek güçtedir :

Bir zamanlar biz de millet, hem de nasıl milletmişiz
Gelmişiz dünyaya milliyet nedir öğretmişiz!
Kapkararılıkken bütün âfâkı insanıyyetin
Nur olup fıskırmışız tâ sinesinden zulmetin.
(222)

Adaletli insan :

Yeni insanın temel özelliklerinden biri de adaletli olmasıdır. Zira bir toplumda adaletin hassas dengesi bozulacak olursa orada düzen sağlamak, insanlar arasındaki sağlam ilişkileri devam ettirmek imkânsızdır. Hak, hak edene mutlak surette verilmelidir :

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.
Zalimin hasmıyım amma severim mazlumu
(400)

M. Âkif, kanuna saygılı insan ister. Eğer bir toplum kanunu çiğniyorsa onu zorbalıkla durdurmak kâr etmez. Zira, fertlerin kendilerini kanun yerine koyduğu yerde düzensizlik baş gösterir. Âsım'ın kendi başına kahve, meyhane basmasına kızan Âkif, onun kanuna riâyet eden bir insan olmasını ister :

Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lazım ne bunun,
Birin pençesi ister yalnız: kaanun

(436)

Ümitsiz insan :

M. Âkif'in nefret ettiği kelimelerden biri de "ye's"tir. Sözlük manası itibariyle korkuya ve ümitsizliğe kapılmak demek olan ye's insan için bataklıktır. Bunun karşısında Âkif, ümidi bir kurtarıcı olarak gösterir :

Ye's öyle bir bataktır ki, düşersen boğulursun,
Ümide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

(210)

Memleketin parçalanmasının önemli sebeplerinden biri de Âkif'e göre ümitsizliktir. Eğer bir toplum kendisine güç veren bu kaynağı yitirmiş ise, onun başına her türlü felâket gelebilir. Bunu gidermenin yolu ise, onu daima canlı tutmaktır. Yani insan yüreğinde her an taze ümidleri yaşatmalıdır :

Lâkin hani bir nefhası yok sende ümidin
Ölmüş mü dedin? Ah onu öldürmelimiydin?

(465)

SONUÇ

Girişte de ifade ettiğimiz gibi, Meşrutiyet döneminde sanatçılarımız eserlerinde daha çok toplumu kurtaracak insan tipini ararlar. M. Âkif'de Safahât'ta bu doğrultuda hareket ederek yeni insan tipinin arayışını yapar. Eserde kötü ve iyi tipler beraberce zikredilir ve ustalıklı karşılaştırılır. M. Âkif sanatı bir eğitim aracı gibi kullanarak, iyiyi telkin, kötüyü tenkid eder.

M. Âkif bu incelememizde de görüldüğü gibi, insana büyük önem yer verir. O, insanın herşeyi yeniden kurmak, tesiri altına almak gücüne sahip olduğunu bilir. Onun özellikle "İnsan" isimli şiirinde insana neden bu kadar önem verdiğinin sebeplerini bulabiliriz :

Haberdar olmamışsan kendi zatından da hâlâ sen
"Muhakkak bir vücudum." dersin ey insan, fakat bilsen.
Senin mahiyetin hatta meleklerden de ulvidir.

M. Kaplan, bu yeni insanın Alp ve Veli tipinin bir devamı olduğunu ifade ederek, bu insanın en belirgin özelliğinin iman ve irade kudreti olduğunu tesbit eder.⁽¹⁹⁾ Hayat karşısında aktif bir tavır takınan bu insan Âsım'da şekillenerek topluma en güzel insan tipi olarak sunulur : "Âsım, maddî ve manevî yapısıyla Türk gencinin timsali. Onun nesli Âkif'in memleketi kurtaracağına inandığı nesil."⁽²⁰⁾ Akıl ve yüreğinde Türklüğü, İslamiyeti ve medeniyeti bir senteze ulaştırmış olan bu yeni insan tipi en büyük imtihanını Çanakkale'de ve yeni Türk devletinin kurulması sırasında vermiştir.

(19) Mehmet Kaplan, "Atatürk Milliyetçiliği Açısından M. Âkif Ersoy", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy, Marmara Üniversitesi Yay., İst., 1986. s. 6.

(20) Doç. Dr. Celâl Tarakçı, Konferanslar, Samsun 1987, s. 63.